

Družbena konstrukcija emocionalnega ozadja nasilnega vedenja

Social construction of the emotional background of violent behaviour

Mitja Muršič

Povzetek

Mitja Muršič, univ. dipl. soc. ped., Prešernova 31, 2250 Ptuj. Avtor poskuša opredeliti emocionalno ozadje nasilnega vedenja in nakazati pogojenost čustvenega odzivanja z družbenimi dejavniki. Piše o vplivu različnih dejavnikov s področja družbenega, ki vplivajo na človeka, predvsem v smislu oblikovanja meril za tisto, kar naj mu bo pomembno (hierarhija in vsebina vrednot). Pozornost namenja tudi procesom, prek katerih družba posamezniku posreduje razlage in osmislitve emocionalnega reagiranja. Zanima ga, kako družba posameznika usmerja, omejuje, napeljuje glede tega, kako naj razume čustvena ozadja tega, da smo nasilni ali da so drugi nasilni.

Ključne besede: nasilje, čustva, družbena konstrukcija, vrednote, KER model

Abstract

The article tries to define the emotional background of violent behaviour, and explains the interdependence of emotional responses and social factors. It describes various social factors which influence us, mainly in the sense of setting values and priorities, and looks at the channels through which the society provides explanations and makes sense of our emotional reactions. It analyses the ways the society directs, limits and persuades us to understand the emotional background of our or somebody else's violent behaviour.

Key words: *violence, emotions, social construction, values, KER model*

*Intelektualna tradicija je klečoplastvo pred močjo in če se ji
ne bi izneveril, bi se sramoval samega sebe.
Noam Chomsky*

*Samo poetična izjemnost, samo ta poduhovljenost jezika lahko
opraviči pisanje. Ne pa bedna kritična objektivnost analiz.
Jean Baudrillard*

*Jezik je hkrati s tem, ko je prenašalec pomena, tudi prevodnik
iluzij in odsotnosti pomena.
Jean Baudrillard*

Uvod

Na tem mestu ne pišem o nasilju na silo niti pod prisilo ali po vsej sili, temveč za silo in morda tudi nasilno.

Naj že na začetku povem, da sem nasilen. V osnovni šoli sem pretepal šibkejše sošolce. Kepe snega sem držal v roki vse dokler se niso spremenile v led, nato sem jih torpediral v sovražnikovo glavo.

Na vesti imam nekaj vrabcev, ki so dočakali svoj konec zaradi svinca iz moje zračne puške. Svoje dekle sem velikokrat psihično trpinčil do joka. Pri spremljanju boksa sem praviloma navijal, da močnejši dotolče šibkejšega. Še danes se smejem šali: "Njegove zadnje besede so bile 'Na levi prosto, pelji!'" Del mene uživa, ko zlorabim moč v odnosih z drugimi. In tako naprej.

Seveda ni moj namen "posipati se s pepelom" s priznanjem lastne nasilnosti. Gre preprosto za to, da o nasilju ne želim filistrsko pisati iz neke čiste, neobremenjene in neomadeževane znanstvene pozicije, temveč hočem zelo jasno sporočiti svoje stališče, da se nasilje tiče nas vseh in to bolj, kot nas je večina pripravljena priznati. Dejstvo je, da smo ljudje pogosto nasilni, radi smo močnejši, radi discipliniramo, kaznujemo, se maščujemo. Vse to počnemo razmeroma nerefleksivno, skoraj avtomatsko, podlegajoč impulzom. Nerazumevanje oz. poenostavljeno in izkrivljeno razumevanje lastnega nasilnega vedenja ter nasilnega vedenja drugih je glavni razlog, da ostajamo ujeti bodisi v zanikanje ali opravičevanje bodisi v krčevite boje proti lastni in tuji nasilnosti. Te strategije običajno privedejo do naraščanja nasilja tako do sebe kot do drugih. Alternativa, ki jo tukaj zagovarjam, je vzpostaviti kritično, refleksivno misel pred svoja "dokončna" stališča, sodbe, interpretacije in dejanja, hkrati pa presojati učinke svojih že storjenih dejanj. V mislih imam naporno odkrivanje in relativiziranje našega subjektivnega referenčnega okvira, vrednostnega sistema, subjektivnih teorij, interpretacij, osmislitev tega, da smo nasilni in da so drugi nasilni. Cilj je naučiti se bolje razumeti, kako razmišljamo, kako se čustveno odzivamo, kakšna vedenja izbiramo in kakšni so učinki naših vedenj. Z napredovanjem po tej liniji se hkrati veča tudi zmogljivost za razumevanje drugih ljudi in zmožnost bolj diferenciranega, fleksibilnejšega in adaptivnejšega odzivanja na njihova vedenja.

V članku bom razmišljal o tem, kako ljudje kot simbolna bitja ustvarjamo svoje simbole, ideje, pomene, razlage, emocije, nasilje, ..., kako torej ustvarjamo sebe. Moja teza je, da je proces naše samokonstrukcije (torej tudi našega nasilja in njegovega čustvenega ozadja) družbeno posredovan, saj ne živimo v vakuumu, temveč v zapletenih omrežjih družbenih institucij in struktur, ki nas s svojimi agensi bolj ali manj prikrito usmerjajo glede tega, kako naj razumemo sebe, druge in svet okrog sebe, ter kako naj se odzivamo.

Nasilje kot družbeni pojav

Nasilje je tesno povezano z družbo. Nastaja znotraj družbe, v družbenih procesih se gradi, konceptualizira, dobiva svoje pomene, interpretacije, svojo družbeno funkcijo. Tudi modeli obravnavanja nasilja so družbeno posredovani. Vsako razmišljanje o nasilju, ki to "družbeno naravo" nasilja prezre, je neupravičeni redukcionizem.

Kakšna je današnja zahodna družba? Na vseh področjih se dogajajo tako hitre, nepredvidljive, obširne in globoke družbene spremembe, da lahko pritrdimo Giddensu (1990), ki ocenjuje, da je svet "zbezljal". Zanj so značilne novosti v teorijah in idejah, kulturi, zakonih, v informacijsko-komunikacijskih tehnologijah, drugačno oblikovanje življenjskih stilov in tudi ekonomske ter politične spremembe v ožjem pomenu besede (Dekleva, 1997). S procesom globalizacije prihaja do množenja družbenih protislovij, ki jih je težko reflektirati in asimilirati. S širjenjem in uveljavljanjem kapitalistične družbene ureditve se do skrajnosti povečujejo zahteve po tekmovalnosti, konkurenčnosti, večajo se socialne razlike, večja se število ljudi, ki so odrinjeni iz družbenih tokov in katerih položaj se utrjuje. Družbena in socialna integracija vse bolj postaja dobrina, ki si jo bodo lahko privoščili le tisti, ki bodo imeli denar. Kdor bo imel denar, bo tudi bolj neodvisen od vpliva nadzorovanja, ki v sodobnem svetu, bolj kot kdajkoli prej, dobiva totalne razsežnosti. Življenjski pogoji se skratka zaostrejujejo. Hkrati z novimi možnostmi, prostori emancipacije, se pojavljajo nova tveganja in nova utesnjevanja ter determiniranosti. Beck (1986) govori o družbi tveganja. Vse, kar je bilo doslej normalno, postaja krhko, diskontinuirano, izgublja predvidljivost. Trdna, stalna tradicionalna razmerja in statusi se rahljajo, kar daje priložnost za bolj neodvisno samokonstituiranje, vendar pa ljudje hkrati postajamo vse bolj odvisni od trga dela in zato od izobraževanja, potrošništva, socialno-pravnih pravil, trendov, kar Beck (ibidem) imenuje nova institucionalna odvisna struktura. Žižek (1994) ima vtis, da smo v sodobni družbi priče procesu, ki potrjuje Freudovo tezo, da se po vsakem izrazu Erosa na nek način pojavi Tanatos s svojim maščevanjem. Torej nekaj dobiš in hkrati morda celo več izgubiš.

Nasilje se tesno nanaša na oblast, na razmerja nadrejenosti in podrejenosti, zato je pri razumevanju nasilja kot problema odnosov

med ljudmi najprej treba razumeti systemske oblastne diskurze in dispozitive, ki proizvajajo hierarhično porazdelitev moči, vpliva, nadzora v družbi. V zvezi s tem je potrebna analiza konkretnih mehanizmov dominacije, ki se izražajo v vsiljevanju vrednot, ideologij, konceptov, simbolov ter načina življenja (Janković, Pešić, 1988) in proizvajajo točno določenega tipa človeka, ki bo čimbolj prilagojen sodobni portrošniški družbi.

V sodobni družbi ni težko odkriti elementov totalitarizma, rasizma in drugih oblik diskriminacije oz. dominacije. Totalitarne implikacije so v vladavini kapitala in potrošniške družbe nedvomne. Nekateri deklarirano demokratični cilji služijo kot olepšava za prikrito ideološko delovanje. Na primer: omogoča se bolj razpršena identiteta, ki presega ozke sheme normalnosti. Vendar pa pozni kapitalizem spodbija vsako trdno identiteto, ker bi le ta pomenila oviro za razmah porabniške družbe. (Salecl, 1994.) Jasno favorizira oblike subjektivnosti, ki jih karakterizira večkratno premikanje identifikacij, torej spremenljive in multiple identitete (Žižek, 1994). Tako interes kapitala določa trende, ki vodijo k oblikovanju takšnega posameznika, ki bo kar najbolj ustrezal sodobni potrošniški družbi. Salecl (1994) trdi, da gre za implicitno rasistično konstruiranje čisto določene subjektivnosti, ki naj bo v sodobni družbi univerzalna. Meni (ibidem, str. 348), da "univerzalni pojem človeka vselej vsebuje neko hierarhijo med tem, kaj naj bi bil človek, kaj nad-človek in kaj pod-človek", in ravno v tem vidi rasistično dimenzijo. Tako ne gre samo za to, da rasizem postaja nekaj univerzalnega. Dejstvo je tudi, da je samo mišljenje univerzalnosti bistveno določeno z rasizmom. Sodobni rasizem poudarja, da med ljudmi obstajajo razlike, ki jih je treba spoštovati. Vendar pa je vselej tu predpostavka, da so nekateri nosilci določenih miselnih in vedenjskih načinov ter življenjskih stilov progresivni, univerzalni, superiorni glede na druge, ki so primitivni in partikularni (ibidem).

Balibar (po Žižku, 1994) razlikuje dve komplementarni obliki ekscesivnega nasilja v današnjem svetu: "ultra-objektivno", strukturalno nasilje, ki je inherentno pogojem globalnega kapitalizma (predvsem produciranje izključenih in nepotrebnih posameznikov) in pa "ultra-subjektivno" nasilje novonastajajočih rasističnih fundamentalizmov – to drugo je samo dopolnitev prve oblike nasilja in ga morda kaže razumeti kot sadež, ki se neustrezno razvija v neugodnih razmerah sadovnjaka.

Nasilje v medčloveških odnosih, ki ga v prispevku postavljam v žarišče, je vsekakor treba pojasnjevati s kritično analizo družbenih institucij¹, ki strukturirajo vsakdanje življenje ljudi. Ni ga mogoče razumeti, ne da bi nasilje posameznikov povezovali s procesom družbenega delovanja oz. s strukturnim nasiljem (še posebej ekonomskim in ideološkim) nad posamezniki. Pritrjujem Kanduču (1999), ki pravi, da središče človeško in družbeno škodljivih dejavnosti ni v posameznikih, ampak v osrednjih institucijah, mehanizmi in strukturah. Med oblike strukturnega nasilja lahko štejemo nasilje heteronomnega dela, nasilje razdeljevanja dohodka in bogastva, nasilje zakonske zveze (družine in spolne morale), nasilje medijsko-propagandnega sistema in številne oblike diskriminacije na podlagi spola, razredne pripadnosti, starosti, rase, narodnosti ali kakšne druge okoliščine. Te oblike nasilja so v naši družbi nekaj normativnega in že skoraj naturaliziranega (ibidem).

Delitev heteronomnega dela, družbenih dobrin in bogastva se čedalje bolj šteje za krivično. "Sveta trojica" kapitalizma – boljše, hitreje, ceneje – gospodari na vseh osrednjih področjih družbenega dogajanja. Žižek (1994) ugotavlja, da kapitalizem nemilostno uničuje vsako auro avtentične plemenitosti, svetosti in časti. Gre svojo pot brez obzirnosti do ljudi in okolja. Kot gigantski parazit se hrani na sposobnostih in resursih ljudi. Našo usodo določa solipcistični ples "Kapitala", ki sledi svoji smeri dobička, ne da bi se menil za to, kakšne bodo posledice za družbeno realnost. Gre za sistemsko nasilje, ki je mnogo hujše od predkapitalističnega socio-ideološkega nasilja, saj je čisto "objektivno", sistemsko, anonimno. V kapitalizmu ni nikogar, da bi nanj zvalili odgovornost, stvari se preprosto dogajajo, hladno², prek anonimnih mehanizmov (ibidem). Chomsky (1995) sicer identificira odgovorne, ko govori o

¹ Chomsky (1995) trdi, da mora biti vsaka institucija, oblast in dominacija podvržena dvomu in kritiki. Potrebno je identificirati strukture oblasti, hierarhije, dominacije v vseh vidikih življenja ter jih – zaradi povečanja obsega človeške svobode - odpraviti, če ne morejo upravičiti svojega obstoja (kar najpogosteje ne morejo). Breme utemeljitve upravičljivosti je vedno na ramenih tistih, ki imajo oblast. Oni morajo dokazati, da sta njihova moč in nadzor legitimna, takšen dokaz pa je redko mogoč.

² Hladnost sveta v svoji oceni implicira tudi Baudrillard (1994), ki meni, da je današnji svet ravnodušen, do svojega življenja, brez strasti, na smrt dolgočasen.

neodgovornih privatnih tiranov, ki imajo ob sodelovanju z močnimi državami neskončen nadzor nad ekonomijami, političnimi sistemi, socialnim in kulturnim življenjem.

Družba se vse bolj lomi na zaposlene in nezaposlene, na bogate in revne, na vključene in izključene. Hkrati tržni družbeni sistem sili ljudi k nenehnim vzajemnim primerjavam. Glede na to, da je naravnan na ustvarjanje privilegijev le za nosilce družbene, kapitalске in politične moči, pa je jasno, da se v vzajemnih primerjavah večina ljudi dojema za depriviligirane (Kanduč, 1999). Pri prikrajšanih se razvijajo čustva, kot so samoprezir, samosovražstvo, jeza, bes, strah, tesnoba, nemoč, obup, zavist, sovražstvo, maščevalnost, škodoželjnost, prezir, nezadovoljstvo, ..., ki se v določenih okoliščinah lahko odrazijo v nasilnem vedenju.

Sodobna družba se giblje v smeri vse večje neenakosti, zgoščanja in utrjevanja različnih prikrajšanj, slabljenja možnosti za neformalno vzajemno pomoč in ustrezno socializacijo mladih v lokalnih skupnostih, povečevanja raznovrstnih pritiskov na družino, zmanjševanja javne podpore prikrajšanim, krepitve kulture brezobzirnega tekmovanja in oglaševanja porabe, ki je mnogi ne morejo doseči na zakonit način (Elliot Currie po Kanduč, 1999). Ugotavljanje čustvenih ozadij nasilnega vedenja posameznikov ne sme zaobiti refleksije teh in drugih družbenih trendov, saj le-ti določajo življenjske pogoje ljudi in narekujejo pomene, ki brez dvoma vplivajo na psihološke referenčne okvire oz. na oblikovanje privatne logike storilcev nasilnih dejanj. Potem ko se te stvari povežejo, se zdi naivno verjeti, da lahko pri poskušanju omejevanja individualnih nasilnih vedenj zanemarimo širše družbeno in zaobidemo posege v družbenoekonomsko in kulturno-ideološko strukturo.

Menim, da sta med pomembnejšimi potencialnimi dejavniki za nastanek nasilnega vedenja v medosebnih odnosih čustvi samoprezir in samosovražstvo znotraj posameznikove podobe o sebi. Za ponazoritev, kako v povezavi s tem družbeni sistem deluje na ljudi, lahko uporabimo koncept prepovedi in kontraprepovedi, ki izhaja iz transakcijske analize (Goulding, 1976). Prepoved je sporočilo, s katerim se negira neka temeljna človekova pravica, kontraprepoved pa je ekstremno pogojevanje uživanja te pravice. Osnovni prepovedi po T.A. sta: "Nisi pomemben, vreden!" in "Nimaš pravice obstajati!" Kontraprepoved je kot "bela magija", določa zahtevne pogoje, kdaj se osebo vendarle opredeli kot pomembno in vredno ter se ji

priznava pravica, da obstaja. Internalizirana kontraprepoved se kaže kot nenehno notranje siljenje, da oseba zadosti pogojem, od katerih je v prvem primeru odvisna človekova temeljna vrednost, v drugem pa pravica do življenja. V T.A. je ta koncept uporabljen predvsem za pojasnjevanje transakcij med starševskimi figurami in otroki oz. za pojasnjevanje oblikovanja strukture otrokove osebnosti. Lahko pa ga apliciramo tudi na analizo sporočil, ki jih na ljudi naslavlja družbeni sistem. Zdi se, da sodobna potrošniška družba ljudi opredeljuje kot nepomembne, prazne, nevredne življenja (prepovedi!), če ne izpolnjujejo cele vrste pogojev (kontraprepovedi!): če niso lepi, vitki, pametni, spretni, izobraženi, vključeni v mnoge segmente družbenega življenja, če nimajo veliko denarja, uglednega delovnega mesta, če ne živijo pestro, če ne jedo zdravo, če se dodatno ne zavarujejo, če ne potujejo, če nimajo dobrega avtomobila, stanovanja, če nimajo veliko prijateljev, če ne hodijo v gledališče, opero, kino, kavarne, če ne gledajo televizije in ne berejo časopisov, če ne brskajo po internetu, če ne razumejo ideje demokracije in človekovih pravic, če niso politično korektni, če ne želijo v mednarodne integracije, če so proti globalizaciji in tako naprej. Potrošniška kultura nam sporoča, da so naš uspeh, prosperiteta, temeljna vrednost, odvisni od naših pravih preferenc, od naših pravih stališč in vedenj.

Večina ljudi je torej ujeta v začarani krog prisilnega, velikokrat nesmiselnega in celo škodljivega heteronomnega dela, katerega prihodke uporabljajo v funkciji iskanja skomercializiranega ugodja oz., kar je najbolj tragično, v funkciji ohranjanja samospoštovanja, samoljubezni, iskanja identitete in smisla življenja. Nezaposlenim (oziroma revnim) pa je možnost uporabe omenjene "bele magije" otežena, saj zgolj s socialnimi nadomestili oz. nizkimi dohodki niso konkurenčni v boju za potrošniškimi simboli, ki so pomembni za zasilno, pogojno in vsekakor začasno pozitivno sliko o sebi, ter imajo pomen za osmislitev življenja. To pomeni, da se družbene "prepovedi", ki so v bistvu negativno definiranje, etiketiranje ljudi, lahko pri teh ljudeh še lažje izrazijo v samopreziru, samosovraštvu, doživljanju brezsmiselnosti življenja ali v čustvih antipatije do soljudi, kar je pogosto obrambni manever pred doživljanjem lastne neustreznosti in se lahko manifestira v nasilnem vedenju. Revni pa v končni konsekvenci ostajajo v službi kapitalistične logike. Če vztrajajo v poskusih, kako vendarle pridobiti sredstva in doseči željene dobrine, ki obetajo "odrešitev", so vpreženi v isti

voz kot zaposleni, če se (pasivno ali aktivno) uprejo, pa postanejo označevalci meja, v katere se projicira slika "looserjev" in kanalizira agresija, pogosto v rafiniranih in prikritih oblikah nadzorovanja in discipliniranja. Kje je torej prostor za subverzijo³? Očitno ga povsem prekriva, po Kanduču (1999), najbolj množična ideologija v sodobni družbi, namreč "ekonomizem" (zmes delovne etike in porabniškega etosa), ki je najbrž osrednja nadzorovalna sila in konstruktor prilagojenih osebnostnih struktur. Deleuze imenuje sodobno družbo nadzorovalna in v marketingu vidi neprekinjen in brezmejni instrument novega družbenega nadzorstva. Trdi, da človek ni več zapornik, tako kot je bil v disciplinski družbi, pač pa zadolženec (Deleuze po Salecl, 1991). Vloga potrošnika sodobnih dobrin in storitev (npr. multimedijske komunikacijske tehnologije), ki v sodobnem svetu postaja vedno bolj transparentna, postavlja človeka v položaj vse večje odvisnosti in diskontinuirane nadzoranosti.

Subjekti moči (institucije, kapital, politika, različni lobiji) v družbi določajo, kaj je pomembno, in vrednote tudi hierarhizirajo. Prek najrazličnejših medijev (v širšem pomenu besede) ljudje sugerirane vrednote do določene mere ponotranjijo, se z njimi identificirajo, tako da postanejo del njihovega psihološkega referenčnega okvira. Družbo pa karakterizirajo številna protislovja, ki preprečujejo, da bi ljudje ves čas uveljavljali svoj vrednostni sistem. Ogroženost vrednot in frustriranost je zato (razen v kakšni transcendentni "budistični" psihološki realnosti) nekaj neizogibnega in za večino ljudi nekaj vsakdanjega.

Družbena resničnost se oblikuje na tak način, da je sodobni človek zahoda vse bolj občutljiv na ogrožanje svojih vrednot in hkrati vse težje doživlja njihovo potrditev. Pomika se k tako imenovanemu infantilnemu hedonizmu. Po eni strani se je znižal prag občutljivosti do vseh tistih situacij, ki so ogrožajoče in vzbujajo neprijetna

³ Subverzija se zdi skoraj nemogoča tudi z vidika, ki ga izpostavlja Baudrillard (1994), ko trdi, da današnji svet absorbira vse, vsakršno ekscentričnost mišljenja in vedenja, tudi našo indiferentnost, ki je bila včasih čudovito orožje. Ugotavlja, da se nenadoma vse ujema z ironičnimi, kritičnimi, alternativnimi in katastrofičnimi modeli, ki si jih napovedoval, ne moreš več biti v opoziciji s svetom. Na tej točki se ironija, kritika, anticipacija konča. Začne se pekel: brezpogojna uresničitev vseh idej. Baudrillard samo upa, da je v vsakem od nas nekaj izjemnega, posebnega, kar bo dovolilo razvoj izgubljenega obrambnega refleksa.

čustva, po drugi strani pa se je zmanjšala njegova občutljivost do situacij, ki vzbujajo prijetna čustva (Milivojevič, 1999). Ljudje se tako neprestano želimo izogibati neprijetnim čustvom, ki jih razumemo za slaba sama po sebi, hkrati pa težimo k nenehnemu izzivanju prijetnih emocij. Takšna logika je naravnost idealna prijateljica potrošniške kulture sodobnega kapitalizma, saj vzbuja nenehno motivacijo za novimi in novimi dobrinami ter storitvami. Ljudje smo vpreženi v prizadevanje za uveljavitev naših vrednot, to prizadevanje pa nima konca ravno zato, ker konca ne sme biti, saj bi to pomenilo zaustavitev širjenja potrošništva in kapitala. Sistem torej ljudi ves čas mami s sredstvi, ki obetajo trajno uresničitev njihovih vrhovnih vrednot, torej potrošniško srečo. Ta sredstva pa so v resnici za mnoge bodisi nedosegljiva bodisi ne vzbujajo daljnoročnega zadovoljstva. Tako ljudje ostajajo nezadovoljni, frustrirani, razvrednoteni, točno takšni, kot jih sodobni kapitalizem potrebuje. Čutijo se ogrožene in so nenehno na preži, da po potrebi tudi nasilno reagirajo v situaciji, ko ocenijo, da je ogrožena neka njihova vrednota ter da hlastno (nasilno) zagrabijo vsako priložnost za realizacijo neke svoje vrednote.

Življenje postaja vse bolj kompleksno, negotovo, nepredvidljivo in ljudje velikokrat namesto racionalnega načrtovanja na srednji in dolgi rok izberejo zadovoljitev trenutne želje, saj ni jasno, kaj bo prinesel jutrišnji dan. Njihove porabniške želje so hkrati "scela predvidljive in zlahka obvladljive" (Kanduč, 1999, str.139). Impulzivni karakter ljudi je v povezavi z individualizmom, egocentrizmom in razgretimi potrošniškimi prizadevanji – ki so bodisi nenasitna in jalova⁴ bodisi frustrirana – pomemben dejavnik nasilnega vedenja. Tržna družba spodbuja takojšnje zadovoljevanje porabniških želja in težnjo po takojšnjem statusu ter priznanju. Sugerira, da so drugi ljudje potrošniške enote, ki jih je za dosego občudovanja referenčnih skupin, smisla življenja in lastne vrednosti, treba za vsako ceno premagati.

Veliko ljudi ni zadovoljnih s sabo, ali drugače, redki imajo realno pozitivno podobo o sebi, dovolj brezpogojne samoljubezni, samospoštovanja, samozaupanja. Kako ljudje razmišljamo, kako

⁴ Žižek (1998) trdi, da vsaka zadovoljitev odpre novo razpoko, nov primankljaj: "Želim več!".

čustvujemo in kako se vedemo, je bistveno povezano s konceptom, ki ga imamo o sebi, torej s samopodobo. Negativna slika o sebi povečuje verjetnost, da se bomo vedli nasilno, še posebej, če hkrati težimo tudi k pretežno negativnemu vrednotenju ljudi in sveta okrog nas. Eksistencialno stališče "Jaz sem o.k. – ti si o.k." (Harris, 1967) deluje preprečevalno tako pri tem, da se človek nasilno vede, kot tudi pri tem, da je žrtev nasilja, saj človek s pozitivno samopodobo nezavedno manj pogosto inscenira, zrežira situacije, v katerih lahko postane žrtev, tako kot je to pri ljudeh z negativno samopodobo, ki so pogosteje žrtve nasilja.

Doslej smo opozorili, da ljudje pogosto pogojujejo svojo temeljno človeško vrednost, čutijo se prikrajšane, frustrirane, ogrožene, razmišljajo in vedejo se nerefleksivno, impulzivno – po principu užitka, imajo vedno nižji prag občutljivosti za vse, kar je neprijetnega, vedno težje doživljajo prijetna čustva (cool culture – kultura ravnodušnosti), sočlovek je v njihovi optiki sovražnih stereotipov v prvi vrsti tekmeč in sredstvo za doseg skomercializiranih vrednot, katerih uresničitev lažno obeta psihični in socialni paradiz. Subjektivne perspektive so torej konstruirane iz pomenov: "Jaz sem slab, nevreden, razen če izpolnim celo vrsto pogojev. Prikrajšan sem za bistvene stvari, svet okrog mene je ogrožajoč, strah me je, ne vem dosti o tem, kako razmišljam, kaj doživljam in kako se vedem. Hočem takojšnje zadovoljitve, ne prenašam neprijetnosti. Skoraj nikoli ne doživljam prijetnih čustev in menim, da bo vse v redu le, če bom druge ljudi brezobzirno premagal in si pridobil čimveč statusnih simbolov". Verjetno ni velikega dvoma, da se psihično in fizično trpinčenje sočloveka iz zornega kota take subjektivne psihične realnosti pogosto zdi učinkovito sredstvo za razrešitev notranjih konfliktov in reduciranje zunanjih ovir, ki stojijo na poti v objubljeni deželo, ki jo manipulativno slika potrošniška družba.

Merila, na podlagi katerih subjekt ocenjuje pomen in pomembnost stimulusne situacije⁵ – v skladu s katerimi torej razmišlja, čustvuje, se vede – so v veliki meri družbeno konstruirana. Tudi odločitev za nasilno vedenje na podlagi pripisanega specifičnega pomena in

⁵ Percepirana stimulusna situacija (nekaj se zgodi – opazim ali nečesa se spomnim ali nekaj si zamislim – imaginiram) je prvi segment v procesu nastajanja vsake emocionalne reakcije, ki po Milivojeviću (1999) poteka v nekakšnem krožnem kompleksnem kognitivno-fiziološko-vedenjskem sklopu.

pomembnosti ima določeno oporo v simbolnem družbenem sistemu, saj družba legitimizira nekatere oblike nasilja tudi s tem, da jih sama uporablja. Na eksplicitni deklarativni ravni proces družbenega konstruiranja sicer poimenuje raznovrstne oblike nasilja v družbenih in medčloveških razmerjih ter jih vsaj etično obsodi, če ne že umesti v določbe pravnih dokumentov, ki predvidevajo formalno sankcioniranje. Po drugi strani pa vsakdanji družbeni procesi (ekonomski, politični, kulturni) bolj ali manj prikrito ustvarjajo in posredujejo simbole, pomene, ki nasilje bodisi naturalizirajo, ga predstavljajo kot nekakšen naravni red, ga sploh ne problematizirajo in ga s tem vzpodbujajo, bodisi opravičujejo. Vzpodbujajo ga tudi tako, da ljudi opredeljujejo pozitivno v skrajno pogojni obliki, da krepijo neodarvinistično tekmovanje, zmanjšujejo možnosti za nenasilno doseganje poblagovljenih vrednot, ki jih "predpisujejo", in postavljajo ekonomizem za vrhovni regulator vseh družbenih razmerij. Na posreden način spodbuja nasilje tudi mistifikacija nasilja s strategijami opredmetenja le-tega, ko nasilje ločijo od subjekta nasilnega dejanja in zameglijo dejstvo, da nasilja samega zase pravzaprav ni, saj obstaja le človek, institucija, sistem, itd., ki nasilje izvaja. S tem subjekte nasilnega ravnanja razrešujejo odgovornosti za samorefleksijo in iskanje nasilju alternativnih opcij.

Nasilje ima svojega zaveznika tudi v družbeno kodiranih pomenih, ki narekujejo poenostavljeno in izkrivljeno predstavo o človeku, njegovih miselnih procesih, čustvenih odzivih. Človeka opredeljujejo kot mnogo manj avtonomnega in svobodnega v mišljenju in delovanju, kot je oz. kot bi lahko bil.⁶ Zanikajo številne opcije v interpretacijah – pripisovanju pomenov in pomembnosti – ki jih ima človek na voljo, torej relativnost pojmovnih konceptov, vrednostnih sistemov, referenčnih okvirov, prav tako pa človeku ne priznavajo razkošne palete možnih vedenj, ki jih ima v vsakem trenutku na izbiro. Proces družbenega konstruiranja vzbuja vtis, da je vse (pomeni, interpretacije, vedenje, okoliščine) nujno, da mora

⁶ Foucault (1982) vidi svojo vlogo v tem, da pokaže ljudem, da so mnogo bolj svobodni, kot se doživljajo. Ugotavlja, da ljudje pogosto sprejmejo kot resnico, kot dokaz nekaj, kar je bilo konstruirano v določenem zgodovinskem trenutku, in ne razumejo, da je to moč kritizirati in odpraviti. Spremeniti način, kako ljudje razmišljajo – to je po njegovem vloga intelektualca.

biti takšno, kot je.⁷ Ponuja sicer iluzijo, da lahko izbiramo, s tem ko nas mami z mnogobarvnimi in mnogo-obličnimi "bombončki" potrošniške kulture, vendar je to iluzija ravno zato, ker ne dopušča osnovne možnosti izbire: ali sploh želimo biti del te igre, ali sploh pristajamo na takšne pomene sebe, drugih, sveta okrog nas, na takšne vrednote in pogoje. Sodobna potrošniška družba človeka samo navidezno opredeljuje kot subjekt. V resnici ga zaslepljuje, objektivira, podcenjuje in ranljivega izpostavlja neprizanesljivim "mašinam", da iz njega iztisnejo vse, kar je "vrednega" in na koncu izbrišejo še zadnjo sled njegovega dostojanstva. Ali ne ustvarja takšna kultura plodnih tal za bohotenje nasilja?

Situacijo lahko predstavimo tudi tako: v pogojih vseobsegajočih vsakdanjih omejitev ter determinant, ki jih nalaga proces družbenega konstruiranja, se ljudje vse manj dojemajo kot avtorji svojih dejanj in nasilno vedenje je v tem smislu mogoče razumeti kot posameznikov subverzivni poskus, da vendarle stori nekaj v lastni režiji, da vzpostavi nadzor nad sabo in svojim okoljem. Resnica pa je, kot pravi Kanduč (1999), da se zaradi mehanizmov družbenega nadzorovanja takšni poskusi in kratkotrajna zmagoslavja praviloma končajo s še večjimi omejitvami za posameznika.⁸

Trend vse večje objektivacije ljudi se ne kaže samo v objektivnem zmanjševanju vpliva in nadzora nad lastnim življenjem (potrošniška kultura sicer vzbuja iluzijo, da so možnosti izbire in posameznikovega vpliva vedno večje), zrcali se tudi v tem, kako ljudje dojemajo sebe – velikokrat se doživljajo kot nemočna peresca v vetru, ne vidijo se kot kreatorji svojih misli, čustev in dejanj, zato zanje tudi ne sprejemajo odgovornosti, jih ne reflektirajo in posledično tudi ne korigirajo. Vzroke za svoja čustva in vedenje pripisujejo zunanjim situacijam, partnerjem v komunikaciji, in ne razumejo, da so vse zunanje

⁷ Foucault (ibidem) opozarja, da so vse njegove analize naperjene proti ideji univerzalnih nujnosti oz. sil v človekovem življenju. Razkriti želi samovoljnost, arbitrarnost institucij, pokazati želi, koliko sprememb je še mogočih in koliko svobode si lahko še zagotovimo. Verjame, da v naši prihodnosti obstaja več skrivnosti, več prostorov svobode in več domislic, kot si lahko predstavljamo.

⁸ Vendarle se zdi, da je strokovno diagnostično in metodično ustrezno v posameznikovem nasilju prepoznavati tudi pozitivne težnje po avtonomiji in človeka podpreti v poskusu doseganja avtonomije ter ga hkrati postopno usmerjati v socialno sprejemljivejše načine izražanja le-te.

objektivne pobude le stimulusi, ki ne morejo neposredno (razen če gre za fizično ali kemično silo na telo) povzročiti subjektivnega odziva, saj je le-ta v domeni njihovega lastnega psihičnega aparata oz. referentnega okvira (glej Milivojević, 1999). Družba konstruira ljudi v tej smeri, ker jih prav takšne – sugestibilne, dotakljive, dostopne, nereflaktivne, nekritične, pasivne, labilne, neodgovorne, nenevarne, nemočne – potrebuje, da bi se lahko potrošniška kultura nemoteno razvijala in reproducirala obstoječa razmerja distribucije družbene moči in vpliva.

Dejstvo je, da se ljudje vsakodnevno soočamo z nehumanimi, diskriminatorскими, diskreditatorskimi, stigmatizacijskimi in drugače neprimernimi zahtevami moči in oblasti na mnogih ravneh življenja (prim. Marburger, 1987). Z njimi se soočamo iz dveh zornih kotov: kot žrtve in kot agresorji, ki tudi sami (vsaj občasno in/ali ne zavedajoč se) prakticiramo neprimerno uporabo moči. Iz obeh gledišč pa tkemo svoja razumevanja, interpretacije ozadij (vzročnost, čustvene vidike) tega, da smo nasilni ali da so drugi nasilni, oz. zaradi teh interpretacij sploh velikokrat prispevamo k temu, da postanemo nasilneži ali žrtve. Družba nas s svojimi procesi glede razumevanja sebe v povezavi z drugimi in svetom okrog nas, seveda tudi glede razumevanja nasilja, na določen način usmerja, nam sugerira, nam ponuja svoje simbole, pomene, ki ponotranjeni z identifikacijo postanejo del našega referenčnega okvira. Svet je za nas takšen, kakršnega vidimo, vidimo pa takšnega, kot ga ustvarimo z mrežo družbeno posredovanih pojmov in konstruktov. Nase in na vse, kar nas obdaja, gledamo skozi optiko tradicije, kulture, prevladujočih interpretacij, predstav in konceptov. Pomembno je razmišljati o tem, kakšni so naši filtri, kako se oblikujejo, šele tako jih bo mogoče razgrajevati in ustvariti nove, morda ustreznejše.

Doslej smo izpostavili nekatere značilnosti družbenega in iz njih izhajajoče pomene, pomembne za razumevanje etiologije, fenomenologije in retorike o nasilnem vedenju. Ti pomeni so del družbeno konstruirane simbolne mreže in prav tako del osebnih psiholoških referenčnih okvirov. Sliko družbeno konstruiranega emocionalnega ozadja in subjektivnih interpretacij nasilnega vedenja bomo dopolnili v nadaljevanju.

Nasilje kot (socialno)psihološki pojav

Nasilje v medosebnih odnosih, ki nas na tem mestu posebej zanima, je vedno v socialno okolje vpeto dogajanje, ni nekaj izoliranega. Nastaja v kompleksnih medčloveških razmerjih, ki imajo praviloma neko zgodovino (znano je, da je statistično največ nasilja med ljudmi, ki se že dalj časa poznajo) in ki so se razvijala v specifičnih socialnih okoliščinah. Za razumevanje konkretnega primera nasilnega odnosa je treba imeti veliko podatkov, kar pa je mnogokrat težko oz. nemogoče, zato nasilje prepogosto razumemo poenostavljeno, omejeno, izkrivljeno. Pri tem ne upoštevamo, kaj natančno se je zgodilo, kako so udeleženi dojemali situacijo, kakšen pomen in pomembnost so ji pripisali, kaj so želeli s svojim vedenjem doseči, kakšni so siceršnji odnosi med njimi, v kakšnih okoliščinah je zadeva potekala.

Ko pišemo o čustvenem ozadju nasilnega vedenja, moramo postaviti v središče pozornosti subjektivne perspektive, interpretacije, osmislitve, motivacije, torej privatno logiko. Gre za psihološki vidik – kaj se dogaja v glavah ljudi pred, med, po nasilnem vedenju in kakšne so subjektivne teorije, ki se nanašajo na razumevanje lastnega in tujega nasilnega vedenja. Hkrati nas zanima tudi medčloveška dinamika, socialno-psihološke relacije, odnosi, predvsem distribucija in (zlo) raba moči v medosebnih razmerjih.

Nasilno vedenje opredeljujem v okviru tega interesa kot uporabo moči nad drugim človekom na tak način, kot ga drugi ne želi, ki ga boli, in na tak način, ki po prevladujočih normah ni dopusten. Gre torej za zlorabo moči, ki pa je nekaj subjektivnega, družbeno pogojenega in vedno relativnega.

Kako ljudje pojasnijo svoje nasilno vedenje in kako razumejo nasilje drugih? V prvem primeru lahko lastno nasilje opravičujejo tako, da ga naturalizirajo, normalizirajo: "To sploh ni nasilje", "To vsi delajo"; da se predstavljajo kot žrtve nekakšne zarote, stigmatizacije: "Samo v meni vedno vsi vidijo nasilneža", da svoje nasilno vedenje zanikajo: "Jaz tega sploh nisem storil(a)"; da ga označijo kot legitimen akt glede na lastnosti drugega: "Si je zaslužil(a)", saj je "manj/nič vreden ali zloben, neubogljiv, nevaren, potreben nadzorovanja in kaznovanja, vreden prezira, ponižanja oz. sovraštva, maščevanja ter uničenja"; da svoje vedenje predstavljajo kot nekaj neizogibnega:

"Ni bilo nobene izbire, bilo je nujno tako ravnati"; da lastno nasilnost pripišejo dejstvu, da so bili žrtve neugodnih socialnih okoliščin in družinskih odnosov: "Tak sem, ker so me zlorabljali, zanemarjali, razvajali, ker sem živel v pomanjkanju"; da odgovornost za svoje emocije in dejanja zvrnejo na drugega: "To je zato, ker me je prizadel(a), ponižal(a), razbesnel(a)", "Sam(a) si je kriv(a), prosil(a) je, prisilil(a) me je v to"; da pripišejo krivdo drugemu, ker ni izrazil pritožbe: "Zakaj pa ni povedal(a), da trpi?!"; ker ni 'bral misli' in vnaprej vedel, kaj jih moti: "Moralo bi (mu)ji biti jasno, kaj mi ne paše". Trdijo, da je nasilje opravičljivo, če je bilo prej kot sankcija najavljeno: "Povedal(a) sem mu (ji), kaj se bo zgodilo"; da ravnajo v skladu z željami drugega: "On(a) si želi takšnega tretmaja"; da svojega vedenja ne morejo nadzorovati, da nimajo za to moči: "Se kar zgodi, nekako avtomatsko, ne morem si pomagati", "Vedno znova si želim, da bi drugače ravnal(a), pa mi ne uspe"; da ne morejo ohraniti nadzora nad sabo, da dolgo časa nekaj motečega tolerirajo: "Dolgo držim v sebi, potem pa eksplodiram kot parni lonec"; da niso imeli na voljo alternativnih opcij vedenja: "Nisem vedel(a), kako naj drugače ravnam"; da je takšno vedenje nujni spremljevalec njihovega nespremenljivega karakterja: "Sem pač takšen(a)"; da brez nasilja v krutem svetu ni mogoče preživeti: "Življenje je neusmiljen boj", "Človek je človeku volk"; da je maščevanje, enakovredno povračilo nekaj legitimnega: "Tudi on(a) meni isto počne", "Oko za oko, zob za zob"; da lahko tlačijo šibkejše, če so tlačeni od močnejših: "Drugi se do mene vedejo na enak način"; da v anomičnem, brezsmiselnem, nevrednem svetu tudi ljudje niso vrednota: "Ni važno, kaj počnem z drugimi, saj je vse brez reda, pomena, smisla in izhoda". Nekateri svoje nestrpnost, impulzivno vedenje opravičujejo s sklicevanjem na težavnost objektivnih zunanjih okoliščin in/ali na telesno in psihično neravnovesje: "Sem preobremenjen(a), utrujen, bolan(a), doživljam neprijetna čustva in sem zato bolj občutljiv(a)", "Bil(a) sem pod vplivom omame". Spet drugi želijo zmanjšati svojo krivdo z izpostavljanjem lastnega naknadnega opravičila: "Saj sem se mu (ji) opravičil(a)!" Strategija zmanjševanja resnosti "prekrška" je tudi zastraševanje z izgubo kontrole, ki preti, da bo prišlo do še mnogo hujšega: "Z mano se ni igrati, spet se mi bo strgal film!".

Motivi, ki jih ljudje pripisujejo svojemu nasilnemu vedenju, so povezani s samoobrambo, z uveljavljanjem lastnega vrednostnega sistema: "To sem storil(a), da bi se ubranil(a), s tem sem želel(a)

zaščititi, uresničiti svoje vrednote", "Tako bom dobil(a), kar želim", "Na ta način sem želel(a) preprečiti katastrofo"; s presojo, da je takšno vedenje najboljši izbor: "Ocenil(a) sem, da bo to najbolj učinkovito"; z lastnim položajem, vlogo v socialnih razmerjih: "Takšno vedenje terja moj socialni status", "V tem odnosu sem jaz šef"; z namero drugega disciplinirati, modelirati, asimilirati, normalizirati: "Človeka bom tako naučil(a), kako naj razmišlja, čustvuje, se vede"; z zadovoljstvom v nadrejeni, močnejši vlogi: "Užival(a) sem v moči, ki sem jo doživljal(a)"; z odločitvijo prevzeti nadzor nad svojim življenjem: "Končno sem vzel(a) stvar v svoje roke". Med motivacijskimi oz. facilitacijskimi dejavniki je lahko tudi obet, da dejanje ne bo izpostavljeno neformalnemu oz. formalnemu nadzoru in sankcioniranju: "Ne bi se vmešal, če bi vedel(a), da bo to kdo odkril, opazil,"; nerazumevanje subjektivne perspektive drugega: "Nisem se zavedal(a), kaj ob tem doživlja, žal mi je"; nepoznavanje norm, predpisov, zakonov: "Nisem vedel(a), da to ni dovoljeno". Včasih pa ljudje ne najdejo pojasnila za svoje vedenje: "Ne vem, zakaj sem to storil(a)"

Podobno govorijo ljudje tudi o nasilnem vedenje drugih. Dodamo lahko zaničanje lastnega prispevka v primeru, ko je oseba vpletena, oz. je žrtev: "Popolnoma nič mu nisem storil, to je naredil brez razloga, brez povoda"; ali nasprotno, prevzemanje krivde nase: "On(a) ni kriv(a), mene je treba obsojati"; odrekanje legitimnosti, smiselnosti motiva storilca: "To počne iz čiste zlobe", "Njegovo vedenje je do konca nelogično"; patologiziranje storilca "Z njim je nekaj hudo narobe", "Že rodil se je nasilen"; negativno ocenjevanje agensov vzgoje in socializacije, ki so prečili storilčevo življenje: "Delež je bil neustrezne vzgoje", "Njegova preteklost je polna težkih okoliščin"; obtoževanje formalnih in neformalnih subjektov nadzora in kaznovanja: "S tem nadaljuje, ker je bil slabo nadzorovan, ker ni bil primerno kaznovan" in tako dalje.

Zanimivo je, da ljudje običajno ne razmišljajo, kako so sami vključeni, koliko prispevajo k ustvarjanju nasilnih odnosov. Tako v vlogi storilca nasilnega vedenja kot v vlogi žrtve defenzivno prezrejo svoj delež in drugemu pripišejo odločujoče dejanje, ki je potek komunikacije, odnosa usmerilo v nasilje.

Naštete izjave, ki bi jih sicer lahko nizali še naprej, niso metodološko pridobljeno empirično gradivo, so izmišljene. Vsebinsko so konstruirane na podlagi poglobljanja v strokovno literaturo in

na podlagi analiziranja avtorjevih srečevanj z udeleženci nasilnih odnosov. Konkretiziral in ponazoril sem nekatere pomembnejše tematizacije, ki so sestavni del laičnih razumevanj, interpretacij, subjektivnih teorij ljudi o nasilju⁹. Vsebujejo razmeroma malo besed, ki označujejo čustva, kar ne preseneča glede na dejstvo, da je področje čustev nejasno in slabo konceptualizirano že v strokovni literaturi (glej Milivojević, 1999), kaj šele v subjektivnih teorijah nestrokovne javnosti. Že raba jezika, semantika in skladnja včasih onemogočata zadovoljivo pomensko razlikovanja, veliko je tudi družbeno posredovanih mitičnih, izkrivljenih, stereotipnih predstav o emocijah, ki močno vplivajo na to, da ljudje bodisi ne razumejo jasno svojega čustvovanja in njegovih komponent bodisi svoja čustva – ker so nesprejemljiva za njihovo zavest – potlačijo in se jih tako omejeno ali pa sploh ne zavedajo. Tako ljudje slabo razumejo sebe in druge, kar je močno problematično glede na izredno pomembnost, ki jo ima emotivnost kot bistvena razsežnost človekove eksistence.

Milivojević (1999, str. 15) opredeljuje čustvo kot odziv "subjekta na stimulus, ki ga ocenjuje kot pomembnega in ki visceralno, motorično, motivacijsko in mentalno pripravlja subjekt za adaptivno aktivnost". Funkcija čustva je, da daje prednost psihičnemu aparatu, ki se tako s ciljem adaptacije osredotoči na aktualni problem. Čustva delujejo na pozornost, budnost, spomin, mišljenje in na druge mentalne funkcije, kar imenujemo protimični efekt emocije.

Ko govorimo o nasilju, govorimo hkrati o čustvih, saj je nasilno vedenje člen v verigi emocionalne reakcije. Menim, da je čustva treba razumeti kot krožne emocionalne reakcije (glej Milivojević, 1999) oz. natančneje, kot medsegment verige dogodkov, sestavljene iz naslednjih komponent: stimulusne situacije – zaznavanja stimulusne situacije – pripisovanja pomena stimulusu – pripisovanja pomembnosti stimulusu – telesne obdelave pomembne informacije – pripravljenosti za akcijo – mišljenja in izbiranja vedenja – vedenja, akcije, usmerjene k originalni stimulusni situaciji (krog se torej

⁹ Žižek (1995) piše, da so neonacistični "skinhedi" v Nemčiji, ko so jih povprašali o razlogih za njihovo nasilje, naenkrat začeli govoriti kot socialni delavci, sociologi, socialni psihologi, pedagogi in drugi strokovnjaki. To med drugim kaže na to, da prevladujoče strokovne interpretacije živijo med nestrokovno javnostjo, še posebej med "zainteresiranimi", ki te pomene uporabijo in po potrebi prikrojijo za namene lastne obrambe.

sklene).

Nasilno vedenje v medčloveških odnosih je vedno nekaj emocionalnega. To pomeni, da je, psihološko gledano, nasilno vedenje vedno odziv na specifični pomen in pomembnost, ki ju oseba pripiše določeni stimulusni situaciji. Načeloma se človek nikoli ne vede nasilno, če mu določena stimulusna situacija ni pomembna, če torej ni "vzburljena" neka njegova vrednota.

Čustva so posebna kakovost, ki jo človek doživlja v svojem odnosu do sveta. Vsaka motnja v tem odnosu se zato zrcali na polju čustvenosti. Emocija je posameznikov odziv na pomembno spremembo, ki jo zazna v odnosu med seboj in svetom (Milivojević, 1999). Ker ima nasilje vedno emocionalno ozadje, izhaja iz izvajalcu nasilja pomembnega neskladja, ki ga dojemata v odnosu med svojo sliko sveta in svetom samim. Čustvo je rezultat tega neskladja, hkrati pa je težnja, da se vzpostavi neko novo ravnotežje med osebo in svetom.

Dejstvo je, da smo ljudje vedno v določenem dinamičnem neskladju s svetom, čustveno pa se odzivamo samo na tista neskladja oz. stimulusne situacije, ki jih ocenjujemo kot pomembne v smislu ogrožanja nekih svojih vrednot oz. v smislu njihove afirmacije. Čustva so rezultat vzburljenja človekovega vrednostnega sistema. Subjekt, ki je nasilen, bolj ali manj zavestno nujno ocenjuje, da se dogaja nekaj pomembnega. Seveda pa ni vsak, ki presoja, da se dogaja nekaj pomembnega, nujno tudi nasilen.

Ljudje vedno težimo k temu, da vzpostavimo ravnovesje med zunanjim in svojim notranjim svetom, torej k temu, da se prilagajamo, bodisi avtoplastično (spreminjamo sebe) bodisi aloplastično (spreminjamo svet). Nasilno vedenje ima vedno lastno logiko, ki je v svojem bistvu adaptivna – motivirana s težnjo, da se vzpostavi nek nov ekvilibrium na aloplastičen način. Logiko nasilnega vedenja lahko razumemo, če poznamo merila, na podlagi katerih subjekt ocenjuje situacijo, v kateri se vede nasilno. Nasilje je torej smiselno, motivirano, mogoča ga je razumeti. To seveda ne pomeni, da ga moramo nujno tudi odobravati in tolerirati.

Kakšen pomen pripisuje subjekt stimulusnim situacijam, kako jih vrednoti po pomembnosti in kakšno vedenje izbere v odgovor na stimulusno situacijo, je načeloma odvisno od njegovega psihološkega referenčnega okvira. Gre za sistem kodov, prepričanj, definicij, s

katerimi oseba interpretira sebe, druge in svet (Shiff, 1971).

Psihološki referenčni okvir se oblikuje v interakciji subjekta s predstavniki družbenega okolja, v katerem živi, zato je pomembno določen s kontekstom oziroma referenčnim okvirjem te iste družbe. Merila, na podlagi katerih se oseba čustveno odziva, interpretacije in osmislitve lastne in tuje emocionalnosti, vse to je v veliki meri družbeno ustvarjeno. Torej je tudi emocionalno ozadje nasilnega vedenja in nasilno vedenje samo povezano s procesom družbenega konstruiranja.

Najširši emocionalni kontekst nasilnega vedenja je takšen: subjekt v skladu s svojim referenčnim okvirom (lahko tudi nezavedno) oceni, da določena situacija nudi priložnost za potrditev neke njegove vrednote oz. da je v situaciji ogrožena neka njegova vrednota. Nasilno vedenje izhaja iz subjektove presoje, da je takšno vedenje najboljši izbor za realizacijo, uveljavitev neke njegove vrednote in na drugi strani za zmanjšanje ogroženosti neke vrednote. Nasilno vedenje se subjektu zdi logičen in legitimen način odzivanja na stimulusno situacijo, ki bo znotraj njegove logike najuspešneje zmanjšal ogrožanje oz. povečal uveljavitev nekih njegovih vrednot.

Nasilno vedenje je običajno neadaptivno, kar pomeni, da na stimulusno situacijo ne učinkuje tako, da bi prišlo do uspešne readaptacije, novega ravnotežja med osebo in zunanjim svetom. Namera je sicer vedno pozitivna, saj nasilno vedenje v sebi vedno nosi težnjo po adaptaciji. Vendar z nasilnim vedenjem redko uspemo rešiti izvorni problem. Nasilno vedenje je kajpak lahko učinkovito v smislu, da odstrani izvor ogrožanja neke vrednote oz. da izrabi vir za uveljavitev neke subjektive vrednote. Učinkovitost pa seveda ni zadostno merilo za oceno adaptivnosti nekega vedenja. V večini življenjskih situacij je pomembnejša socialna sprejemljivost vedenja. Nasilje v medčloveških odnosih se v našem kulturnem prostoru deklarira kot socialno nesprejemljivo in je tudi zakonsko regulirano.

V vsakem trenutku imamo na voljo številne opcije vedenja, zraven nasilja še torej veliko nenasilnih oblik, od katerih je običajno najmanj ena bolj adaptivna kot nasilno vedenje. Žal je večina ljudi emocionalno premalo "pismena", kar pomeni, da se ne zavedajo izhodiščne stimulusne situacije, specifičnega pomena in pomembnosti, ki so ju pripisali tej situaciji, telesnih in sekundarnih

mentalnih dogajanj v krožni emocionalni reakciji, samega vedenja, za katerega so se odločili in stopnje adaptivnosti tega vedenja. Ljudje tako ne vedo, v zvezi s čim-zakaj-kaj doživljajo, katero vedenje in zakaj so izbrali, ter koliko je to vedenje učinkovito in socialno sprejemljivo. Ljudje so pogosto preveč impulzivni, nimajo vpogleda v svoje čustveno odzivanje, zato se ne morejo korigirati, ne zavedajo se palete možnih izborov vedenj, ki jih imajo v vsakem trenutku na voljo, nepremišljeno izbirajo vedenja, ki se pod čustvenim pritiskom zdijo edina možna (npr. nasilje!) in ne dojamejo, kako s temi vedenji poglobljajo svoje težave.

Menim, da je verjetnost nasilnega vedenja manjša, če je človekova predstava o sebi pozitivna. Takšna predstava predpostavlja samozaupanje, samoljubezen (čustvo do sebe, ki je rezultat presoje, da smo v celoti dobri in vredni kot človeško bitje) in samospoštovanje (ko presodimo, da neke naše lastnosti ustrezajo visokim merilom). Nasilju manj naklonjena je tudi visoka stopnja sinergije zavesti in emocionalnih reakcij, kar pomeni, da se oseba zaveda svojih čustev, sprejema odgovornost zanje, jih reflektira in korigira, če je potrebno. (Glej Milivojević, 1999.)

Če to navežemo na širše družbeno dogajanje, se ponovno zdi, da prav negativna samopodoba, nizka stopnja čustvenega zavedanja in impulzivnost ljudi kvalificira le-te kot dragocene udeležence porabniške družbe, saj največ trošijo tisti, ki doživljajo prisilo nenehno potrjevati svojo bazično človeško vrednost, in tisti, ki svojega doživljanja in vedenja sploh ne reflektirajo. Take ljudi je tudi lažje nadzorovati in disciplinirati ter z njimi manipulirati, saj so razmeroma nekritični in predvidljivi. Lahko bi trdili, da je tudi sodobna zahodna kapitalistična družba čustveno slabo pismena. Subjekti moči slabo reflektirajo svojo logiko in početje, se ne korigirajo, ter se ne zavedajo škode, ki bo na daljši rok velikanska, če bo kopičenje kapitala še naprej vrhovna vrednota – na škodo mnogim drugim.

Proces družbenega konstruiranja posreduje zavajajoče interpretacije emocionalnosti, osmislitve čustvovanja, ki jih ponuja, so prežete z napačnimi definicijami, da ne rečemo z zablodami. Milivojević (1999) govori celo o civilizacijskih mitih. Področje čustev je bilo do nedavna tudi znanstveno nezadostno konceptualizirano, tako da znanost ni igrala subverzivne vloge in omogočila ljudem, da bi lahko z boljšim orientiranjem v labirintu

emocionalnosti bolje razumeli sebe in soljudi. Znanost sama je bila obremenjena s številnimi predsodki in do določene mere še danes ostaja vpeta v proces družbenega konstruiranja, ki napeljuje ljudi, da se dojemajo v temelju razcepljeni na dva dela¹⁰, na racionalnega in emocionalnega. Iz takšne neupravičene, toge razmejitve izhaja (namesto poskusa razumevanja) boj ljudi proti lastnim čustvom, saj so le-ta po njihovem prepričanju iracionalna, nevarna, zavajajoča, vladajo ljudem, o njih se ne smemo pogovarjati, ne smemo jih izražati, saj lahko izgubimo nadzor ali celo zavest (ibidem). Zdi se, da je za večino ljudi v sodobnem svetu značilno nekakšno nelagodje pred lastno in posledično tudi tujo emocionalnostjo.

Glede emocij vlada nekakšna zmeda. Nejasne in izkrivljene predstave imajo za posledico čustvene probleme. Ena razmeroma razširjenih zablod o emocijah je tudi prepričanje, da se čustva nenehno doživlja, da so torej nekaj nepretrganega (ibidem). Za razliko od občutkov (telesnih senzacij), ki se javljajo samo občasno, v situacijah, ki jih subjekt po svoji notranji logiki (referentni okvir) oceni kot pomembne. Ljudje čustva pogosto enačijo s telesnimi občutki, ker so le-ti sestavni del vsake čustvene reakcije. Seveda pa so čustveni odzivi kompleksni pojavi in jih ne smemo zreducirati na nek njihov posamični element.

Velikokrat se ljudje zavedajo samo telesne komponente čustev, torej samo telesnih senzacij. Tudi to je razlog, da pogosto ne ločijo med čustvom in občutkom. Telesni občutek je lahko maskirano čustvo, ki se morda izraža na tak način, ker je emocija za subjektovo zavest iz določenega razloga nesprejemljiva. (Ibidem.)

Nekatera čustva so tesno povezana z določenimi oblikami obnašanja, vendar mnogi ljudje napačno enačijo čustva in obnašanja, ki iz njih izhajajo (ibidem). Za vsakim vedenjem (npr. nasiljem) so namreč lahko različna čustva in vsako čustvo se lahko kaže v različnih vedenjih (npr. v nasilju). Ljudje napačno mislijo, da se, ko doživljajo določeno čustvo, morajo vesti na specifičen način. Prav

¹⁰ Logika binarnih nasprotij je imanenten del zahodnoevropske kulturne tradicije. Dosegla je, da je ena stran postala nosilka izključno pozitivnih konotacij in obratno. Kot alternativo takemu binarnemu in hierarhičnemu modelu, v katerem večina ljudi ves čas razmišlja, Chaplin (1988) predlaga spiralni (simbolizira povezave in součinkovanje) miselni model, ki ne pozna pozitivnih ali negativnih konotacij.

tako vedenju drugih pogosto poenostavljeno pripisujejo čustvena ozadja, ki so po njihovem nujno povezana z določenim vedenjem. Takšna logika ukinja svobodo izbire in spregleda številne opcije vedenja, ki so na voljo ob določeni emocionalni angažiranosti. Kdor to prezre, se zelo verjetno vede na impulziven način, brez refleksije, regulacije in inhibicije. Potrebno je vedeti, da doživljati neko čustvo ne pomeni tudi izgubiti nadzor nad obnašanjem. Če smo npr. jezni, ni nujno potrebno, da smo tudi nasilni.

Čustva, ki so najpogosteje v ozadju nasilnega vedenja, so: jeza, bes, prezir, sovraštvo, gnev, ljubosumnost, zavist, frustracija, doživljanje nesprejetosti, zavrženosti, inferiornosti, samoprezir, samosovražstvo, dolgočasje, ponos, razočaranje, anksioznost in še kaj. Logika, ki omogoča razvoj teh čustev in odločitev za nasilno vedenje kot poskus vzpostavitve ponovnega ravnovesja med posameznikovo sliko sveta in svetom samim (poskus adaptacije), velikokrat izhaja iz napačnih premis, namreč iz (pogosto nezavednih) negativnih opredelitev sebe, drugih in sveta. Enkrat smo že omenili, da je eksistencialno stališče "Jaz sem o.k. – drugi so o.k." (Harris, 1967) najboljša preventiva nasilnega vedenja. Vse ostale pozicije: "Jaz sem o.k. – drugi niso o.k.", "Jaz nisem o.k. – drugi niso o.k.", "Jaz nisem o.k.-drugi so o.k.", so lahko nevarne, saj gre za razvrednotenje bodisi sebe bodisi drugih, brez priznavanja temeljne človeške vrednosti sebi in drugim pa ni ljubezni, spoštovanja, skrbi, sočutja, solidarnosti in nenasilnih odnosov.

Pomembna zabloda glede čustev je tudi prepričanje, da se ljudje odzivamo neposredno na določeno stimulusno situacijo. O neposrednem odzivu lahko govorimo le, ko gre za stimulse, ki delujejo na nas z neko grobo fizično ali kemično silo. V vseh ostalih primerih reagiramo na pomen in pomembnost, ki ju na podlagi meril lastnega referentnega okvira pripišemo mentalni reprezentaciji stimulusne situacije. Percepcija, pripisovanje pomena in pomembnosti so faze kognitivnega procesa, ki se imenuje primarna kognicija. Subjekt stimulus interpretira na tak način, da ga povezuje s sabo in drugimi vidiki situacije. Faze primarne kognicije se odvijajo izredno hitro, pogosto avtomatsko in brez zavedanja, kar omogoča hitro adaptacijo na pomembne spremembe. Stimulusna situacija sama po sebi ne more povzročiti nekega čustva, saj je čustvo rezultat notranje obdelave mentalne predstave stimulusne situacije in tako vedno nekaj subjektivnega. V isti situaciji lahko

različni ljudje doživljajo kvalitativno različna čustva oz. jih sploh ne doživljajo. Mentalna predstava stimulusne situacije seveda lahko izhaja tudi iz imaginacije ali spomina, lahko je tudi asociacija, torej ni nujno, da je reprezentacija aktualne zunanje stvarnosti. Specifičen pomen, pripisan mentalni predstavi, aktivira specifično čustvo. (Milivojević, 1999)

V povezavi s tem je značilna običajna raba jezika v vsakdanjem življenju, ki implicira omenjeno zablodo. Ljudje pogosto rečejo, da so jih drugi razjezili, razbesneli ("Ful me je razpizdil(a)!"), vznemirili, prizadeli, užalostili, ne da bi se zavedali, da so sami v skladu s svojimi notranjimi merili razvili določeno čustvo, ki pa bi lahko bilo tudi drugačno oz. ga sploh ne bi bilo, če bi situaciji pripisali drugačen pomen in pomembnost. Ne razumejo, da sami izbirajo, ali bodo čutili emocijo, katero čustvo bodo čutili in kako ga bodo izrazili. Odgovornost za svoja čustva tako preložijo na druge, ki pa velikokrat takšno odgovornost sprejmejo, saj so žrtve iste logike. Kahler (1974) med izkrivljenimi predstavami o čustvih izpostavlja mitično prepričanje, ki ga ljudje v medosebnih odnosih vsakodnevno reproducirajo: "Lahko dosežem, da se boš počutil slabo – s tem, kar ti rečem"; "Lahko dosežeš, da se bom počutil slabo – zaradi tega, kar mi rečeš". Takšno brisanje medosebnih meja duši svobodo in odgovornost ljudi, prav neodgovornost in kratenje človekove svobode pa sta integrirani v tiste nasilne prakse, za katere je značilna zloraba moči.

Zaključek

Nasilje je družbeni in šele nato individualni ter medosebni pojav, zato mora korektna analiza nasilja v interpersonalnih odnosih reflektirati socialni oz. ožji in širši družbeni kontekst, v katerem se nasilje ustvarja in manifestira. Taka drža ne pomeni zanikanja osebostnih, bio-psihičnih dejavnikov, temveč izraža stališče, da osebnost razvijamo z interakcijo našega genotipa in predstavnikov (ožje in širše) družbenega. Z udeležbo v družbenih procesih oblikujemo svoj psihološki referentni okvir – sistem kodov, simbolov, pomenov, na podlagi katerih opredeljujemo sebe in svet okrog sebe. Družba nas usmerja, kako naj kaj razumemo, si razlagamo, za kaj naj bomo zainteresirani oz. kaj naj nam bo pomembno in kako naj se

obnašamo, da bomo željeno dosegli. Ko govorimo o pomembnosti, smo že na področju vrednot (hierarhije in vsebine), hkrati pa že tudi na področju čustev in nasilja, saj oboje vedno predpostavlja nadraženost našega vrednostnega sistema.

Nasilje je treba razumeti kot segment krožnega čustvenega odziva (KER model, Milivojević, 1999), kot vedenje, ki je logično motivirano in izbrano kot najboljši "možni" način vedenja, ki naj bi zagotovil uresničitev oz. nevtraliziral ogroženost določenih vrednot. Ljudje se vedno vedemo na način, ki se nam (znotraj našega referentnega okvira) zdi najboljši za uveljavitev nam pomembnega. Iz zornega kota človeka, ki se vede nasilno, je takšno vedenje v tistem trenutku najzanesljivejša opcija za rešitev problema, za uresničitev vrednote, za ponovno vzpostavitev skladnosti med subjektivno sliko in objektivnim stanjem sveta.

Skupni imenovalec ljudi je dejstvo, da smo vsi na določen način in vsaj občasno nasilni. Razlike v obsegu in načinih nasilnega vedenja, ki so seveda nedvomne, pa pogojujejo številni dejavniki. Med drugim dejstvo, da različno opredeljujemo sebe v razmerju do drugih in sveta okrog sebe, da imamo različne vsebine in hierarhije vrednot, različno izdiferencirane, razdelane subjektivne teorije o lastni in tuji emocionalnosti ter nasilju, da se svojih psiholoških referenčnih okvirov, subjektivnih razumevanj različno zavedamo, da kažemo različno stopnjo uvida v posamezne komponente lastnih in tujih emocionalnih (tudi nasilnih) reakcij.

Zdi se, da je verjetnost – pogostost in krutost – nasilja večja, če ljudje sebe, druge in širši svet negativno etiketirajo, razvrednotijo, če jim človek in njegova dobrobit ni vrednota, temveč ovira, grožnja, sredstvo, če njihovi subjektivni koncepti medosebnih odnosov ne problematizirajo nasilnega vedenja, če imajo poenostavljene teorije o človeškem doživljanju ter vedenju (nasilju), če se ne zavedajo tega, kako razmišljajo, kako razvijajo svoja čustva, če ne razumejo motivacije in učinkov svojih dejanj, če se ne zmorejo postaviti na stališče drugega in ga ne razumejo oz. napačno razumejo, in še kaj.

Ne smemo seveda pozabiti, da ljudje oblikujemo sebe v tesni odvisnosti od družbenih procesov, v katerih pa lahko identificiramo celo vrsto pomenov, ki so gradivo za konstrukcijo prav takšne subjektivnosti, ki jo na tem mestu razgllašamo za nasilju naklonjeno. Živimo v sodobni kapitalistični, potrošniški družbi, ki je izredno

prefinjena in prodorna v smislu sugeriranja ljudem, kako naj kaj razumejo in kaj naj pozitivno oz. negativno vrednotijo. Dejstvo je, da družbeno s svojimi simboli vsak dan izdatno prispeva k razvoju in uveljavljanju nasilja, zato je, kot predlaga tudi Salecl (1994, str. 354), treba razmišljati o mejah modela sodobne družbe in o možnih alternativah, do katerih je po njenem mnenju moč priti zgolj s premišljanjem "antinomij, ki prečijo liberalno-demokratsko organizacijo družbe"

Ugotavljanje čustvenega ozadja konkretnega nasilnega vedenja oz. nasilnega odnosa je izredno zahtevna naloga, saj je treba zbrati ogromno informacij o okoliščinah, zgodovini, subjektivnih razumevanjih: interpretacijah sebe, drugega, odnosa, situacije glede na referenčni vrednostni sistem, kar je pogosto zelo težko. V analizah nasilnih odnosov smo velikokrat prezahtevni, ne zavedamo se, da nimamo dovolj podatkov in da naše razlage pomenijo zavajajoče poenostavljanje.

V svojem prispevku sem predstavil možen pogled na nasilje v medčloveških razmerjih in njegovo povezanost s čustvi ter njegovo vpetost v pogoje, strukture, gibanja, procese družbe. Predstavljena optika nima namena zbujati videz, da je točna, veljavna ali kakorkoli absolutna. Ima predvsem ambicijo svariti pred preveč omejenimi razumevanji, opozoriti na nekatere vidike in pozvati k nadaljnjemu razmišljanju. Čustva, nasilni odnosi, družba – to so izredno kompleksne, težko razumljive zadeve. Podobno kot Chomsky (1995) menim, da o življenju, ljudeh in družbi vemo zelo malo in da so velike razglasitve ponavadi bolj vir škode kot koristi. In blizu mi je stališče, ki ga predstavlja Baudrillard (1994), ko pravi, da je osnovni zakon mišljenja vrniti svet takšen, kot smo ga prejeli, nerazumljiv. In če je mogoče, vrniti ga še malo bolj nerazumljivega, skrivnostnega. Očitno želim biti rahlo antigravitacijski, kritičen do moderne misli, ki verjame, da "središče drži".

Svet (in ne resničnost) je tisti, ki mora biti razkrit ne kot resnica, temveč kot iluzija.

Jean Baudrillard

Literatura

Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Juventa, Frankfurt.

Chaplin, J. (1988). *Feminist Counseling in action*. Sage, London.

Dekleva, B. (1997). Spremenjen družbeni kontekst implicira nove potrebe v izobraževanju socialnih pedagogov. V: Destovnik, K. (ur.): *Izobraževanje učiteljev ob vstopu v tretje tisočletje*. Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, str. 387-392.

Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Polity press. Cambridge

Goulding, M., Goulding, R. (1976). Injunctions, decisions and redecisions. *TA Journal*, 6(1), s. 41- 48.

Harris, T. (1967). *I'm OK & You're OK: The Transactional Analysis Breakthrough*. New York: Harper and Row.

Janković, I., Pešić, V. (1988). *Društvene deviacije*. Naučna knjiga, Beograd.

Kahler, T. (1974). The Miniscript. *TA Journal*, 4(1), str. 26-42.

Kanduč, Z. (1999). *Kriminologija : (stran)poti vede o(stran)poteh*. Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.

Marburger, H. (1987). *Razvoj i koncepti socialne pedagogije*. Fakultet za defektologiju, Zagreb.

Milivojević, Z. (1999). *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Prometej, Novi Sad.

Salecl, R. (1994). Beseda in nasilje. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 45, str. 346-355.

Salecl, R. (1991). Oblast – nadzorovanje in disciplina. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 42, str. 307-315.

Shiff, S. (1971). Passivity. *TA Journal*, 1(1), str. 71-78.

Viri iz interneta:

Baudrillard, J. (1994). Radical Thought. <http://www.uta.edu/english/apt/collab/texts/radical.html>

Chomsky, N. (1995). On Anarchism, Marxism & Hope for the Future. <http://flag.blackned.net/revolt/rbr/noamrbr2.html>

Foucault, M. (1982) Truth, Power, Self: An Interview with Michel Foucault. <http://www.thefoucauldian.co.uk/techne.html>

Žižek (1994). Bauk još uvijek kruži! <http://www.arkzin.com/munist/ziz1.html>

Žižek, S. (1995). From Joyce-the-Symptom to the Symptom of Power. <http://www.plexus.org/lacink/lacink11/zizek.html>

Žižek (1998). Surplus-Enjoyment Between the Sublime and the Trash. <http://www.lacan.com/frameXV6.html>